МАРИЈА Д. МИЉКОВИЋ¹, МАСТ., САРАДНИК У НАСТАВИ
УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ СА ПРИВРЕМЕНИМ СЕДИШТЕМ
У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ, ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ЗА СРПСКУ КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ МАРКОВИХ МЕГДАНА

НА КОРПУСУ ЕПСКИХ ПЕСАМА СА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ²

САЖЕТАК. Међу народним епским песмама са Косова и Метохије велики је број оних које опевају јунаштво и храброст Марка Краљевића. Да би савладао многе јаке и озбиљне противнике, Марко не користи само своју физичку снагу, већ је спреман на превару и лукавство, уколико је то цена опстанка. У раду су, кроз осврт на одређене песме, праћене његове особине: досетљивост, препреденост (лукавост), сналажљивост и мудрост. Све то доводи до јасног расплета у епској песми: победа Марка Краљевића, чији поступци, за разлику од етичких, витешких и хришћанско-идеолошких одличја, не представљају глорификацију.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Краљевић Марко, Косово и Метохија, епске песме.

¹ miljkovicmarija@gmail.com

² Рад је примљен 9. априла 2014, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 21. маја 2014.

Епски лик Марка Краљевића подлогу налази у истоименој историјској личности из XIV века. Син српског краља Вукашина Мрњавчевића и краљице Јелене, у историји српског народа не заузима неко значајно место (Јиречек, 1978, књ. I); у народу је, међутим, познат као јунак који својим понашањем изазива велико поштовање и дивљење.

У српској народној епизи са Косова и Метохије Марко Краљевић је сестрић војводе Момчила³; у народним епским песмама из других крајева, у којима је опеван мотив рођења Краљевића Марка⁴, наилазимо на још један податак у вези са тим: Марко Краљевић је син краља Вукашина и виле, што такође оправдава његове изузетне моћи, односно његово јунаштво.⁵ Бавећи се његовом биографијом, Иван Златковић каже да је он „архетипска матрица” за све утицаје универзалног витешког кодекса и различитих традиционалних представа, јер је настао на основама историјског поимања (Златковић, 2006, стр. 19).

Народни певач је испевао много песама о Марку Краљевићу које не дозвољавају да се име овог великог јунака заборави; Бошко Сувајџић о томе пише:

„Једна од основних функција епске песме управо је у томе да се од заборава сачува име заслужног појединца као достојног репрезента колектива који о њему пева. Стога, од велике је важности да се одговори на питање не само *шта* неко чини већ и *ко* чини, *зашто* чини, и на крају, *на који начин* чини то што чини” (Сувајџић, 2005, стр. 255).

³ „Сличност међу овим епским јунацима карактерише се на нивоу унутрашњих, етичких и психолошких чинилаца, спољашњих елемената и митских атрибута. Марко преузима моралну и физичку грандиозност свог претходника (ујака Момчила), која се доводи у контраст са ликом Марковог оца, али се и његови атрибути (коњ и оружје) посматрају у контексту митских представа на којима почива изузетност јунака као што је Момчило (крилати коњ Јабучило, Момчилова сабља 'са очима'). Марко на тај начин стиче значајне епске и витешке црте, као и особена и митска својства, што представља основне елементе његове епске биографије” (Иван Златковић, *Ејска биографија Марка Краљевића*, Рад, КПЗ Србије, Београд, 2006, стр. 20).

⁴ „Краљ Вукашин ухвати вилу и жени се њоме” (Златковић, Лукић, 2005, стр. 10).

⁵ „Натприродна својства митског претка (виле) директан су предуслов за успостављање читавог мотивационог система у уобичавању Маркове карактеризације. На тај начин Марко стиче и могућност сједињавања епских и митских елемената, који имају за циљ да афирмишу лик јунака и подаре му другачија својства, којима ће се уздизати над другима и разликовати од њих” (Златковић, 2006, стр. 22).

Српски народ на Косову и Метохији је певао у условима који су били претешки за живот.⁶ Певао је о раду и уз рад, о љубави и породичној слози, али и о јуначким подвизима који су обележили епоху. Материјала за песме те врсте било је у изобиљу, с обзиром на то да су Срби, који су потпали под власт Турака, морали да се боре како би одбранили своју и част својих девојака, жена и мајки, односно, како би донекле сачували свој национални идентитет.⁷ С обзиром на то да су изгубили своју државу, за очување језика и обичаја морали су да се изборе.

Иван Златковић пише о томе како се Марко Краљевић борио „да сачува свој епски, али и заштити општи национални и верски идентитет; да успостави хармоничност односа у свету, извојује победу над демонским и хтоничним силама које се супротстављају човековим моћима” (Златковић, 2006, стр. 129).

У народним епским песмама са Косова и Метохије, у циклусу песама о Марку Краљевићу, највише су опевани мегдани Марка Краљевића. Владимир Бован у једној од својих књига пише:

„Како је у временима стварања народних песама о овом епском јунаку, и неговања овог епског лика кроз векове, било превише људских неправди и како је те неправде најчешће трпео обичан човек, сасвим је разумљиво што овог епског јунака највише срећемо и у народним епским песмама са Косова и Метохије како дели мегдане и како се обрачунава с неправдом у име правде: Зато је Марков лик најснажније и дошао до изражаја у песмама које опевају његове мегдане, јер су те песме и најбројније” (Бован, 1977, стр. 436).

⁶ „Народ је на Косову и Метохији међу првим нашим покрајинама осетио зла доласком Турака. Највише је људи баш из ових крајева изгинуло у Косовском боју; привреда је почела све више да заостаје; наишла су многа страдања, попут оних приликом пада Новог Брда; почео је да се узима данак у крви; одвођења робља била су честа; доживљавање су страхоте изненадним упадима турских војски и пролажењем кроз ове крајеве; културни пад је био све већи; несигурност у живот и имовину постајала је из године у годину такође све већа” (Бован, *Српске народне ђесме са Косова и Метохије*, Јединство, Приштина, 1977, стр. 279).

⁷ „Пошто је примило све што је турско и арбанашко осим вере, српско је становништво било сведено на праве парије. Срби нису смели без Арбанаса излазити из вароши, нису могли имати своје њиве и винограде, ни боље куће и дућане; нису смели носити боље одело и могли су се бавити само нижим занатима којима се Турци и Арбанаси нису хтели бавити, као што су ковачки, грнчарски, зидарски, ужарски, опанчарски и свећарски (мумџиски)” (Јован Цвијић, *Балканско ђолуосџрво*, САНУ-ЗУНС, Београд, 2000, стр. 85).

Марково обрачунавање са противницима произилази из жеље да освети брата⁸, мајку⁹, љубу¹⁰, друге јунаке; да ослободи робље, као и цареву кћер (Бован, 1989, стр. 314) која сама не може да се одбрани од насилника. Мотив ослобађања робља веома је чест у народним епским песмама са Косова и Метохије; на овај мотив наилазимо у песмама које су сакупили Иван Степанович Јастребов¹¹ и Дена Дебељковић, као и у студентским записима које је објавио Владимир Бован.

Из Маркових сукоба са непријатељима произилази његова свеукупна изузетност која подразумева досетљивост, сналажљивост, храброст, чиме се скреће пажња и на функционалност свих његових атрибута. На мегдану велики јунак никада није сам (коњ и оружје су његови верни пратиоци); у помоћ му често пристиже вила или верна љуба, помоћници који не умањују његово јунаштво. Он у мегдан улази као јунак¹²: *Ник Араја не мож' изјудиши, / осим јунак Краљевићу Марко* (Бован, 1989, стр. 315), као јунак из мегдана и излази: *Заирадио Краљевићу Марко, / ње Арају ојкинуо љаву, / ње девојку њоврашио цару* (Бован, 1989, стр. 317).

Противници које Марко не бира (он је увек јунак-изазвани, а не јунак-изазивач) не изискују само јунаштво, већ и друге особине које се односе на Маркове интелектуалне способности.

У песми „Марко Краљевић и Мина од Костура” (Дебељковић, 1984, стр. 269) Марко Краљевић се преобласти у калуђера¹³, који пита да ли може мало да заигра у Минином двору; у њири је, управо садржан почетак Маркове освете.

⁸ Владимир Бован, *Народна књижевност Срба на Косову и Метохији*, Јединство, Приштина, 1989 (песма „Марко Краљевић и брат му Маринко”, стр. 306).

⁹ *Српске народне умотворине са Косова из рукописа Дене Дебељковића*, приредио др Владимир Бован, Приштина: Академија наука и уметности Косова, Приштина, 1984 (песма „Марко Краљевић и Мина од Костура”, стр. 269).

¹⁰ Исто.

¹¹ Иван Степанович Јастребов, *Обычаи и пѣсни турецкихъ сербовъ*, С. Петербург, 1886.

¹² „1. Kao sin potekao iz veze boga ili božice s ljudskim bićem, junak simbolizira ЈЕДИНСТВО NEBESKIH I ZEMALJSKIH SILA. On međutim ne nasljeđuje božansku besmrtnost, premda sve do smrti zadržava nadnaravnu moć> on je pali bog ili čovek božanskih osobina. Junak ipak može postati besmrtnim, kao Polideuk ili Heraklo. Може i ustati iz groba i braniti od neprijatelja grad koji ga je uzeo za zaštitnika. Heraklo (Herkul) je prauzor grčkog junaka koji je postao besmrtnim” (J. Chevalier, A. Gheerbrant, „Rječnik simbola”, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1989, str. 233).

¹³ „Марко је правдољубив и истинољубив, али спреман и на лукавство и превару – уколико је то цена опстанка” (Златковић, Лукић, 2005, стр. 20).

После три године проведене код цара на дивана, Марку долази књиџа из које сазнаје да је Мина од Костура искористио његово одсуство да му похара дворе:

*Тешки зулум Марку учинија:
Беле дворе Марку сајореја,
Из коњушке коње извадија,
Из длизнице длаіо извадија,
СТАРУ МАЈКУ ПОД КОЊА ЗГАЗИЈА,
Верну љубу за седе узеја.*

(Дебељковић, 1984, стр. 269)

Сџара мајка која се у песми помиње заузима важно место у анализи Марковог лика, утиче на уобличавање основних Маркових црта (Златковић, Лукић, 2005, стр. 21), чиме употпуњује његову епску биографију.

У песмама са Косова и Метохије о Марку Краљевићу, у којима је опеван лик Маркове мајке, до изражаја долази емотивни однос између ње и њеног сина, што указује на невероватну блискост између мајке и јунака. Међу њима је видљива узајамна љубав, брига и поштовање, што представља одраз идеалних породичних односа које налаже неписани дожански закон (Самарџија, 2008, стр. 93).

Противник упада на јунаков двор онда када је он далеко што се уклапа у одређена епска правила која подразумевају да „изазивач угрожава јунаков дом у тренутку када је јунак одсутан” (Самарџија, 2008, стр. 140).

Шта се на двору одсутног јунака дешава у епици се саопштава путем књије, па непријатељска активност, која је нужна за развој догађаја, ремети равнотежу која је до тада у песми владала (Самарџија, 2008, стр. 140):

*Осџала мајка мичко у живоију,
Па узела један лис арџију,
И узела иілу зубалију,
Па ми дрца у своје обрзе,
Па ми џише једну сиину џисму,
Те іу џраћа у Сџамбола ірада...*

(Дебељковић, 1984, стр. 269–270)

Сазнавши, путем књије, шта се збило на његовом двору, Марко одлази цару који му набраја све оне атрибуте¹⁴ без којих један еп-

ски јунак не може. Царев предлог указује на одложено суочавање противника; давећи се анализом епских песама које се налазе у збиркама Вука Стефановића Караџића (СНП II), Снежана Самарџија о томе пише:

„Одложено суочавање противника представља најчешћи принцип припремања сукоба, тим пре што на увредљиво писмо изазвана страна не може да узврати прихватањем борбе. Потера за харачлијом логично је померена временским раскоракм од изазивачевог зулума до обавештавања изазваног јунака. У првом композиционом типу одбијање изазова је обавезна етапа радње, иако су разлози веома разноврсни. Тиме се потенцира значај мегдана, снага изазивача и оног јунака који ће бити кадар да му се супротстави. Одлагање је саставни део модела у којем јунак не тражи замену, већ креће да се освети или узврати на изазов, али се претходно прерушава или излаже свој план. Такви детаљи учествују у објективности приказивања догађаја, иако је увек нескривена пристрасност наратора, наклоњеног ликовима у делокругу изазваног јунака” (Самарџија, 2008, стр. 140).

Осећање повређености и беса, усред доживљавања великог бола, проузрокује освету.¹⁵ Зато Марко од цара тражи руво калуђерско и капу калуђерску и као калуђер одлази право у Костур град.¹⁶ Не слутећи да се иза калуђера¹⁷ крије Марко Краљевић, Мина дозвољава конак и тако Марко отвара себи пут до освете. Говорећи Мини од Костура да је коња добио када је певао опело приликом смрти великог јунака Марка Краљевића, Марко већ други пут (први пут је кад га Мина не препознаје у калуђерском

¹⁴ „У српској епској поезији јунак се закономерно одриче својих епских атрибута, јаства своје витешке егзистенције, по правилу, само у граничним случајевима: када умире, тј. одлази *да служи ђодољѣа јосђодара* (Змај Огњени Вук, Марко Краљевић), или када одлази у калуђере, односно на Свету гору (*Девојка и Шишман*). У оба случаја, одрицање од епских атрибута мотивише се сакралним разлозима. У опозицији између плотског и сакралног дух односи превагу. Оружје, које представља залог мушког, витешког дела јунакове епске природе, не продаје се, нити залаже. Око, и због оружја настају класични сижеи епских песама као што је онај о опсади града, или државе (кнез Лазар). Захтев за предајом епских атрибута по правили иницира заплет који се мора завршити јунаковом смрћу (*Смрт ђојводе Пријезде*) (Сувајџић, 2005, стр. 125).

¹⁵ „Праштање непријатељу, па и љубав према њему, као највиши морални идеал хришћанског учења, ретко се истиче у народним песмама. Оне су, напротив, пуне одмазде и освете за претрпљено зло и неправду” (Јаша Продановић, *Наша народна књижевност*, Београд, 1932, стр. 51).

руху) успева да превари Мину од Костура, чиме доказује да снага није једини адут за савладавање противника.

Трећа способност да превари јунака-изазивача односи се на део у песми који пева о Марковој игри (*сићно калуђерски*), у којој он мачем савладава Мину од Костура, а његова освета је потпуна тек онда када јунаку-изазивачу враћа истом мером; слика Мининог имања на крају песме иста је као слика Марковог двора са почетка песме; друга слика представља само последицу прве, те се о овом Марковом поступку не може говорити као о нехеројском, односно нељудском.

У песми „Марко Краљевић и Ђемо Брђанин” (Дебељковић, 1984, стр. 269) Марко ће обесити непријатеља ког среће на путу за Охрид, одакле је требало да донесе рибу за крсну славу¹⁸ (Ђурђевдан) коју слави у свом дому у Прилепу.¹⁹

На основу њиховог сусрета сазнајемо да Ђемо није познавао Марка Краљевића: *Помоз Боју, незнани делија! Добро Бој га, Ђемо Барђанине!* (Дебељковић, 1984, стр. 266), али га је Марко освојио именом, што указује на то да га је познавао.²⁰

¹⁶ „Костур, град у Јегејској Македонији који се јавља у познатој епској народној песми о Краљевићу Марку и Мину од Костура; најпознатија је варијанта код Вука (II,62). У бројним десетерачким варијантама и дугаршници (Богишић, 7) име града је неизмењено, а име отимача Маркове жене је с мањим изменама (Мина, Нина, Миња). У свом делу *Краљевсџво Словена* (1601), М. Орбини помиње да је Марко изгубио град Костур који је његова жена Јелена предала Балши Балшићу. Како о овоме нема поузданих података, претпоставља се да је Орбин податак узео из традиције” (Радмила Пешић, Нада Милошевић Ђорђевић, *Народна књижевност*, Требник, 1996, стр. 123).

¹⁷ О мотиву преоблачења у калуђерско рухо видети: С. Матић, *Белешке и објашњења за друју књију српских народних йесама Вука Сйшеф. Караџића*, Просвета, Београд, 1958.

¹⁸ „Крсно име, преношено и слављено кроз генерације, чува у христијанизованом облику успомену на митског претка, родоначелника. Осим обилне трпезе која се износи као жртвени дар, постоје и друга правила везана за светковање претка-свеца заштитника” (Самарџија, 2008, стр. 126).

¹⁹ „Са становишта хронотопа, Прилеп је исходиште и увид епске радње чији је промотер епски јунак. У своме граду Марко пије вино, вечера са мајком, прославља своје крсно име, светог Ђорђа. У епској поезији, међутим, Прилеп не подлеже детаљнијој карактеризацији. Он није висок ни тврд, није опасан неосвојивим зидинама, нити је поткопан подземним ходницима и лагумима. Као толики други градови у епској поезији, он је украшен сталним епитетом ’бијели’ (Сувајџић, 2005, стр. 266).

²⁰ У Вуковом запису ове песме ова два јунака се, међутим, ословљавају са *незнана делијо и незнани јуначе*.

Онда када, заробљен, остаје без икаквог оружја, Марко Краљевић мора да нађе начин за савладавање непријатеља. У међусобном разговору, Марко каже Ђему да би га он, да га је заробио, водио у три града, да га обеси. Овим поступком Марко Краљевић показује способност надмудривања противника; иза његових речи крије се Маркова жеља да умори свог противника како би га што пре савладао.

На повратку кући, где Ђемо жели да обеси Марка Краљевића, Марко користи још једну своју особину: моћ наметања, односно наговарања. Говори му да је у близини крчмарица Мара која служи трогодишње вино.

Знајући да и овога пута може да буде сигуран у помоћ Маре крчмарице²¹, Марко поступа веома паметно; досетљивост и оштроумност надоместили су недостатак оружја. Марко савладава Ђема Брђанина (пошто га је Мара опиала и отела кључеве да отвори Марку дукагије) и с њим одлази да врати благо женама из три града. Ово нас наводи на краћи закључак о томе да лику Марка Краљевића мало више треба прилазити са психолошке стране, јер својим поступцима према *љућим ѿрошћивницима* овај јунак показује да није нимало лако борити се без оружја, али јесте могуће.

Крај песме указује на безвредност Марковог противника: *Марко Ђему на враћа одесија* (Дебелковић, 1984, стр. 269) јер смрт вешањем има за циљ унижавање јунака (у овом случају изазивача).²² Безвредност противника овде не умањује вредност Марка Краљевића, будући да се Марко (користећи своју памет) извукао из тешке ситуације у којој се нашао.

Најпотпунију слику Краљевића Марка као јунака налазимо у песми „Марко и Муса Кесеџија” (Бован, 1989, стр. 310), као и у песми „Краљевић Марко и Корунџ разбойникџ” (Јастребов, 1886, стр. 60), записаним на Косову и Метохији.²³

²¹ „Елиминација фантастике огледа се само на плану номенклатуре, јер се у позицији виле-помоћнице могу појавити крчмарице, повезане са митским стаништем горе. Оне су такође *одељене* духовним сродством са јунацима, а у зависности од кршења-поштовања побратимства крчмарице Маре или Јање добијају и типске особине” (Самарџија, 2008, стр.194).

²² „Само смрт у боју и двобоју, која долази од сабље и ’светлог оружја’, приличи епском јунаку, и највећи број епских судбина има такав исход. Другачији крај баца љагу и на јунакова пређашња дела. И у другим варијантама смрт вешањем треба да унизи савладаног противника, да обезвреди његове епске заслуге” (Самарџија, 2008, стр. 150).

Насупрот истоименој песми из Вукове збирке у којој је прича о Марку Краљевићу дехероизована (Карановић, у: „Жанрови српске књижевности”, 2006)²⁴, у запису са Косова и Метохије нема речи о Марку као антихероју, већ само као о јунаку који, уз помоћнике, савладава себи равног јунака.

У песми се Марко побратими са вилом²⁵ која је, затворивши воду, изазвала Марка на обрачун; Марко замало није погинуо; сетио се да вилу повуче за дугу косу, и тиме је придобио за помоћника:

*Ево њи се кунем Бојом живим,
Да ћеш, Марко, њри невољи дијџи,
Ја ћу њеде од индаџа дијџи.
Ођу, Марко, њеде с'вешоваџи:
У недељу кавју не џочињи,
У недељу, џомоћ њи не моју.
Оде Марко: „Збојом, џосесџримо!”*

(Бован, 1989, стр. 311)

Народ на Косову и Метохији је поштовао недељу као свети дан, односно празник²⁶, што указује на развијеност религиозног момента у овим крајевима. Митско биће, у овом случају вила, подсећа Марка на значај који недеља за православни народ има. Марково непоштовање свете Недеље у складу је са кршењем табуа, те је стога нормално и очекивати неку врсту казне.²⁷

У развоју епске радње вила може имати веома различите функције (она може бити противник, гласник, жртва), али у епској песми, својим судбоносним јављањем, она скреће пажњу јунаковом непријатељу.²⁸

У песми коју је забележио Вук Стефановић Караџић (СНП II, бр. 67), Муса најпре не жели кавгу са Марком, већ га позива да пију вино: *Прођи, Марко, не замећи кавје, / Ил'одјаши, да њијемо вино* (СНП

²³ Песма у којој је опеван мегдан између ова два јунака објављена је и у књизи „Српске народне пјесме” Вука Стефановића Караџића (СНП II, бр. 67).

²⁴ Зоја Карановић наводи чак и то да је Марко Краљевић у овој песми приказан као антихерој који се бори за туђина јер и задобијање новчане награде на крају песме представља антихеројски гест највећег јунака наше народне епике.

²⁵ „Као чудесни помоћник епског јунака уобичајено се именује вила. Овај амбивалентан лик припада и локалној традицији и интернационалном фонду, а учестало постаје савезник јунака у мегданима” (Самарџија, 2008, стр. 193).

II, др. 67); у запису истоимене песме са Косова и Метохије, Муса Кесеџија²⁹ тражи Марка Краљевића: *Дај ми, Боже, Краљевића Марка* (Бован, 1989, стр. 311), коме убрзо потом одаје признање за јунаштво: *Данџудио кој вас наџрадио,/ данас јесам јунак џоџинуо* (Бован, 1989, стр. 312). До њиховог сусрета долази сасвим случајно: *Оде Марко сџџрмо низ џланину./ Кад ми џаде Качаник клисуре,/ Еџо нађе Мусу Кесеџију* (Бован, 1989, стр. 311); посебан разлог за мегдан, до ког ипак долази, не постоји. Вербално суочавање (боље рећи, вербално изазивање) двојице противника, као увод у мегдан, такође је изостало, и ова два јунака без икаквог повода³⁰, *зађенуше кавџу*.

„Сцене двоџоја разигравају се ’љетни дан до подне’, да би у пресудном трену снажнијем, изазивачу, ослабила пажња” (Самарџија, 2008, стр. 194).

Ова два јунака, идентична по снази, борила су се на начин који је познат и из мегдана у неким другим народним јуначким пе-

²⁶ „Недеља је старословенски назив, познат свим словенским језицима. То је дан одмора радних људи, па је по томе настао и назив (не „делати”). Одмор је био обавезан те се узимао за свети дан, да би се боље поштовала та општа обавеза: „Једно јутро у свету недељу.” Недеља се у народу сматра за светицу: „Заспала света Недеља светом Петру на крила.” Она је кћи Св. Петке. По веровању, она је највећа мученица, јер се у њено тело сваког њеног дана (недеље) забадају справе (игле, шила, сечива и др.) оних занатлија који раде у њен дан. Народ се обраћа у молитвама Св. Недељи да заштити и помогне: „Света Недеља помагала, здравље и срећу напраћала” (упућивала). Заклињало се њеним именом. По предању, нека жена ишла по дрва у недељу па је срео старац беле браде и укорио. Кад је и трећи пут погрешила, онда је старац казнио да подоји две змије. Недељом се носи свечано одело као знак празновања одмора и светице” (Кулишић, Петровић, Пантелић, *Српски миџолошки речник*, 1970, стр. 210).

²⁷ У вези са таџуом погледати књигу Душана Бандића, *Таџу у џтрадиционалној кулџури Срџа*, БИГЗ, Београд, 1980.

²⁸ Својим гласом и појавом она засењује противника, а то што се одазива у помоћ правда се духовним сродством између митског бића и главног јунака (у овом случају у питању је посестримство и побратимство између Марка и виле).

²⁹ „Муса је историјско име, ако је народни певач сачувао успомену на Мусу, сина султана Бајазита, који је после очеве смрти водио борбу за престо, у којој су учествовали и Стеван Лазаревић и Ђурађ Бранковић” (Владимир Бован, *Народна књижевносџ*, Завод за уџбенике и наставна средства, Приштина, 1990. стр. 177).

³⁰ О поводу за мегдан између Марка Краљевића и Мусе Кесеџије (опеваног у песми са Косова и Метохије) може се говорити само хипотетички; то би подразумевало њихову нетрпељивост јер су обојица знали да су надалеко чувени јунаци, па је било потребно доказати ко је од њих двојице већи јунак.

смама, те се може говорити о формулама у народној књижевности.³¹

У песми коју је записао Иван Степанович Јастребов, дата је слика мегдана:

*Бој се дијеш, не се одивајеш;
Коњи биле два браћа рођени
Се фашіје с шешки доздоіани,
Боздоіани им се искршије,
Се фашіје с нифни осіри сади,
Осіри сади на одеш іравени.
Се фашіје в ішенки іоловиње,
СЕ БОРИШЕ ТРИ САТИ ВРЕМЕ,
Ош ми іадна Марко Кралевиће,
Одіовори Сіојна самовила.*

(Јастребов, 1886, стр. 61)

Мегдан приказан у овој песми не одступа од онога што је приметилa Снежана Самарција у народним епским песмама (неопходно је додати на корпусу епских песама које је записао Вук Стефановић Караџић) које певају мегдане:

„Потанко припремљен, максимално формулативан, епски двој је кулминација радње. Док су сви претходни елементи могли бити мање-више варирани и подређени иницијалној мотивацији и индивидуализацији ликова, ток мегдана се излаже по строго утврђеном обрасцу. Дуел започиње речима, након чега се ломе копља, буздовани и сабље. Пресудан удео има и јуначки коњ, а завршница припада борби прса у прса” (Самарција, 2008, стр. 141).

³¹ О формулама пише Снежана Самарција у својој књизи „Увод у усмену књижевност”:

„Процеси стварања током којих се помоћу формула уметнички уобличава одређени садржај одређују се као формулативност и чине битну одлику усмене књижевности: фонд традиције састоји се од система формула, које се могу разврстати у два основна нивоa. Изражајни облици формулативности обухватају многобројне стилске фигуре, којима се прикључују и други чиниоци усмене стилизације, од формалних обележја стиха до поступака приповедања и типова композиционих модела. Садржински ниво формулативности такође је хетерогена категорија, јер су у овај комплекс укључени разнородни, стабилни елементи усмене традиције, у најширем поимању овог сегмента националне културе и цивилизацијске баштине. Ове компоненте чине својеврсну технику усменог стварања, а подједнако су блиске и ствараоцу и слушаоцима” (Снежана Самарција, *Увод у усмену књижевност*, Београд, 1997, стр. 53).

У вези са овим, у књизи Владимира Бована, слика мегдана између двојице јунака изгледа овако:

*Но се дише љејни дан до љладне,
Саломише џине, којља дојна,
Поломише љерне дуздоване,
Саломише вијке садље своје,
Од добрије коња ојсегоше,
Довајише с леђа јуначкијех,
Носише се љетни дан до пладне.*

(Бован, 1989, стр. 312)

Марко није у завидној ситуацији у односу на Мусу Кесеџију: *Муса Марка обалио дио,/ Шарац Вранца освојио дио* (Бован, 1989, стр. 312). Марку помаже вила која га подсећа на ножеве³², који се користе као заштитно средство од нечисте силе и представљају магијски реквизит (Карановић, у: *Жанрови српске књижевности*, 2006, стр. 114).

Вилин глас, као помоћника у епској песми, означава завршетак мегдана; како глас, тако и сама вилина појава засењују противника, а јасно је да се вила одазива у помоћ јер је остварено духовно сродство између ње (митског бића) и главног јунака (у овом случају Марка Краљевића), коме припада и апсолутна наклоност и народног певача и слушалаца, односно читалаца (Самарџија, 2008. стр. 194).

Марко Краљевић тако убија можда јединог достојног противника ког није могао да савлада без помоћи. У тренутку када га снага напушта Марку Краљевићу пристиже заслужена помоћ од виле посестрима; у песми Ивана Степановича Јастребова то је Стојна самовила, која га подсећа на тајно оружје: *Бој ше удил Марко Краљевиће,/ Да шчо си се шолку ујлашило?/ камо ши шо љојјажно оружје?* (Јастребов, 1886, стр. 61), а у књизи Владимира Бована то је Мара, која подсећа Марка да је прекршио завет да у недељу не почиње кавгу: *Тек извади анџар од љојаса, ше расџарај Мусу Кесеџију* (Бован, 1989, стр. 312).

³² „Нож. – У нашој народној религији многа оруђа, посебно ако су направљена од гвожђа, и то са оштрицом или шиљатим врхом, добро су заштитно средство против злих духова. Тако је и нож, особито црних корица, врло често употребљаван као заштита од невидљивих сила...” (Кулишић, Петровић, Пантелић, 1998, стр. 321).

Муса је имао три срца³³ и Марко признаје да је савладао јунака ког би врло радо желео да има за побратима³⁴:

*Да сам знао каки јунак јесџе,
Подром ди ља дио увајџио,
Шер ди не виво царе у Сџамбола!*

(Бован, 1989, стр. 313)

Снежана Самарџија пише о томе шта све оживљава портрет епског јунака, што важи и за јунака чијим се ликом и ми даavimo:

„Портрет епског јунака оживљавају његови поступци, начин опхођења према крвним и духовним сродницима, однос према владару и подређенима, према вери и народу, опхођење према слабијим и јачим, пријатељима и непријатељима” (Самарџија, 2008, стр. 86).

Владимир Бован је у својој књизи записао: „Марко је јунак, кукавица, бранилац народних права, зулумћар, убојица, прзница, пијаница, утамничени роб, слободни јунак, велики хуманиста и човек, борац за слободу против турских окупатора” (Бован, 1990, стр. 180).

О истом јунаку, Владимир Дворниковић пише:

„Марко је јунак у покороном Србину, симбол отпора и јунаковања под Турцима, не још у слободи. Марка је, изгледа, подигао на легендарни пиједестал онај део нашег народа који је најраније потпао под Турке и најдуже под њима остао” (Дворниковић, 2000, стр. 547).

У песми „Марко и Муса Кесеџија” (Бован, 1989, стр. 310) Марко употребљава и своју довитљивост да би победио, како се то у песми пева, јачег противника.³⁵

У појединим песмама Маркова љуба се прерушава у *руво делиџско* (Јастребов, 1886, стр. 294) и у *млаго калућерче* (Јастребов, 1886,

³³ Непријатељи епских јунака, уосталом, морају бити хиперболисани, како би победа над њима донела заслужену славу. Епској хиперболи некада су придодати и елементи фантастике, било да је противник троглави војвода, биће са три срца, каменит до паса или се по својим намерама и црној пути приближава хтонским силама. Победа таквих супарника управо омогућава опстанак јунака и његовог рода, мада племенити епски витез не тријуфује увек на мегдану” (Самарџија, 2008, стр. 148).

³⁴ „Завршна сцена мегдана је глорификаџија не толико Маркових физичких већ етичких, витешких и хришћанско-идеолошких одлиџа” (Златковић, 2006, стр. 146).

стр. 210); тада до изражаја долази помоћ коју она пружа своме заробљеном *ios̃odaru*. Свакако да је њен *ios̃odar*, Марко Краљевић, тај који је путем књије обавештава да, преобучена у јунака или калуђера, она дође да га издрави. Безизлазна ситуација: *Да с' издавим не моју никако* (Јастребов, 1886, стр. 295), у тамници је девет година, проузрокује акцију Маркових мисли: он се досећа да преваром савлада Турке:

*Пуш̃и̃и̃и̃е ми моа десна рука,
Ку̃и̃и̃и̃е ми љредела ар̃и̃и̃ја
И ку̃и̃и̃и̃е љеро љусарово,
Да на̃и̃и̃и̃ем једна си̃и̃на књи̃а,
Да љу љра̃и̃им моје мајке миле,
Да ме знаје, да љу да љи умрем,
Мр̃и̃во моје љело да о̃и̃ку̃и̃и,
Из љ'вница мр̃и̃во̃и да м'изнесе,
У При̃и̃и̃а мене да однесе
И код оца мене да зако̃а,
Да ми знаје где ће ми љрод би̃и̃и.*

(Јастребов, 1886, стр. 295)

Како Турци једва чекају да Марка виде беспомоћног, то су они (лакомислено) поверовали у његов вапај за остварењем последње воље: *Ју̃и̃ру-вечер свећа да ми љали,/ за душа моа ледац да ми дели* (Јастребов, 1886, стр. 295). Марко користи њихово поверење да ствари окрене у своју корист, што му и успева. Прва лаж односи се на писмо које пише својој људи, друга лаж му враћа оружје и коња (чиме он као да се поново рађа јер му је, повраћајем епских атрибута, враћена снага), трећа лаж га удаљава од опасног туђег простора (самим тим га приближава дому, он се докопава поља), а крај песме показује да се јунаком не назива само храбри делија, већ и досетљиви, лукави и оштроумни јунак какав је Марко: *Марко лаже, Турци ља веру̃е̃и̃* (Јастребов, 1886, стр. 298).

О Марковим противницима, и уопште о јунацима-изазивачима, Снежана Самарџија је записала:

³⁵ „Демонска природа насилника наглашава се нарочито у устаљеном опису епског мегдана, чиме се уједно постиже и глорификовање националног епског хероја који снагом и довитљивошћу побеђује јачег противника (Мина од Костура, Муса Кесеџија са три срца, Влах Алија који је 'силан', 'самовољан', на мегдану 'ала' итд.; Суваџић, 2005, стр. 279).

„Изазивач, физички надмоћнији, на етичком нивоу није достојан епске славе. Наспрам њега је постављен изазвани јунак, који након тријумфа у часном двобоју стиче или увећава углед. Исту улогу има и хвалисавост изазивача, његово бахато истицање сопствених вредности. Самоувереност и разметање у дружини подупиру скуп типских негативних особина” (Самарџија, 2008, стр. 142).

На основу свега може се закључити да Марко Краљевић (увек изазвани јунак) увећава свој углед не само крајњим исходом на мегдану (победом), већ и својим понашањем којим показује зашто је особити јунак, о чијем се имену певало и славило. Досетљивост и препреденост чине га мудрим јунаком, мудрост указује на његово искуство, а све то нам даје за право да га назовемо делијом који се одликује и изванредном телесном снагом.

Ради детаљније прегледности, дајемо упоредни приказ Маркових способности које га доводе до победе на мегдану.

ДОСЕТЉИВОСТ, ПРЕПРЕДНОСТ, ЛУКАВОСТ

ЈАСТРЕБОВ

„Пушиише ми моа десна рука,
Куиши ми пребела аршија
И куиши њеро јусарово,
Да наишем једна сишна књија,
Да ју праиим моје мајке миле,
Да ме знаје, да ћу да ји умрем,
Мриво моје шело да ојкуји,
Из ш'вница мривој да м'изнесе,
У Прилија мене да однесе
И код оца мене да закоја,
Да ми знаје где ће ми јрод биши.”

(стр. 295)

„Ти с'обучи у руво делијско,
Па ојаши садља очайница,
И јојаши дедела дораја”

(стр. 296)

„Чујеш ли, Турци Бело-јрадци?
Доведиш моја доброј Шарца,
Донесиш моа осира садља,

Донесиџе моја доздојана,
Л'сно ћу ви јунака ухваиџи

(стр. 297)

„Ја не моју у ірада се дијем,
С'с џајеја додроја јунака.
Јер ће жене ваше да се уїлашив,
Али деца долес ће наваїив.
Ја ћу њеја у џоље да измамим,
Тамо ћу ја л'сно да џосечем.
Марко л'же, Турци ја верујеї.

(стр. 297, 298)

ДЕБЕЉКО-
ВИЋ

„Ту одука руво калуђерско,
И џурија каїу калуђерску”

(стр. 271)

„Чујеш ли ме, Мина од Косїура,
Ако знаш оноја Марка Краљевића,
Он је јунак саї дрїо умреја,
Па ми дали овоја Шару за оїело”

(стр. 271)

„Изин, каже, Мино од Косїура,
Изин, каже, мало да џоїірам”

(стр. 271)

СНАЛАЖЉИВОСТ

ДЕБЕЉКО-
ВИЋ

„А зашїо, Цемо, коња да удодеш
Те џи крва њеїова да џијеш?
Не ли ајде доле да слеїнемо,
Ту је, каже, џа лагна меана,
У меану Мара крчмарица,
Она служи џроїодишње вино,
Те се найи вино џроїодишње”

(стр. 268)

МУДРОСТ

ДЕБЕЉКО-
ВИЋ

„Чујеш ли ме, Џемо Барђанине,
Да сам, каже, ја шеде уваиџја,
Ја ди шеде у џри ірада носија...
Таг ја узе Џема Барђанине,
Те ја носи редом до џри ірада...”

(стр. 267)

ПОМОЋНИ-
ЦИ

ЈАСТРЕБОВ

СТОЈНА САМОВИЛА

„Бої ше убил Марко Краљевиће,
Да шчо си се џолку уїлашило?
камо џи џо џоїајно оружје?”

(стр. 61)

ДЕБЕЉКО-
ВИЋ

„Па ми џриђе Мара крчмарица,
Те му извади кључеве од џейове,
Па оївори Марку дукаїџје”

(стр. 268)

БОВАН

ВИЛА

Ево џи се кунем Боїом живим,
Да ћеш, Марко, џри невољи диїи,
Ја ћу шеде од индаїа диїи.
Оћу, Марко, шеде с'вешїоваїи:
У недељу кавїу не џочињи,
У недељу, џомоћ џи не моїу.
Оде Марко: „Збоїом, џосесїримо!”

Бован, 1989, стр. 311.

МАРА

„Тек извади анџар од појаса,
те распарај Мусу кесеџију”

Бован, 1989, стр. 312.

-
- ЛИТЕРАТУРА Деретић, Ј. (1995). *Зајонейка Марка Краљевића*. Београд: СКЗ.
- Ђорђевић, Т. (1984). *Наш народни животи I*. Београд: Просвета.
- Недић, В. (1981). *Вукови њевачи*. Нови Сад: РАД.
-
- РЕФЕРЕНЦЕ Chevalier, J. & Gheerbrant, A. (1989). *Rječnik simbola*. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske.
- Бандић, Д. (1980). *Табу у традиционалној култури Срба*. Београд: БИГЗ.
- Бован, В. (1977). *Српске народне њесме са Косова и Мејохије*. Приштина: Јединство.
- Бован, В. (1989). *Народна књижевност Срба на Косову и Мејохији*. Приштина: Јединство.
- Бован, В. (1990). *Народна књижевност*. Приштина: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Бован, В. (2001). *Лирске и епске њесме Косова и Мејохије*. Београд.
- Дворниковић, В. (2000). *Карактерологија Југословена*. Београд: Просвета. (фототипско издање).
- Златковић, И. (2006). *Епска диографија Марка Краљевића*. Београд.
- Златковић, И. & Лукић, М. (2005). *Антологија народних њесама о Марку Краљевићу*. Београд: ЗУНС.
- Јиречек, К. (1978). *Историја Срба*. Београд.
- Карановић, З. (2006). Митско и херојско у песми Марко Краљевић и Муса Кесеџија. У *Жанрови српске књижевности*. Нови сад: Филозофски факултет.
- Карановић, З. (2010). *Недеска невесија*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Карацић, В. С. (1987). *Српске народне њесме II*. Београд: Просвета – Нолит.
- Кулишић, Ш., Петровић, П. & Пантелић, Н. (1970). *Српски митолошки речник*.
- Матић, С. (1958). *Белешке и објашњења за другу књију српских народних њесама Вука Стефановића Караџића*. Београд: Просвета.

Пешић, Р. & Милошевић-Ђорђевић, Н. (1996). *Народна књижевност*. Требник.

Продановић, Ј. (1932). *Наша народна књижевност*. Београд.

Самарџија, С. (1997). *Увод у усмену књижевност*. Београд.

Самарџија, С. (2008). *Биографије епских јунака*. Београд: Књижевност и језик.

Српске народне умотворине са Косова из рукописа Дене Дебелковића. (1984). Приштина: Академија наука и уметности Косова.

Степановић Јastreбовъ, И. (1886). *Обичаи и пјесни турецкихъ сербовъ*. С. Петербург.

Сувајџић, Б. (2005). *Јунаци и маске*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност.

Цвијић, Ј. (2000). *Балканско ђолуосиљво*. Београд: Српска академија наука и уметности, Завод за уџбенике и наставна средства.

MARIJA D. MILJKOVIĆ

UNIVERSITY OF PRIŠTINA WITH TEMPORARY HEAD-OFFICE
IN KOSOVSKA MITROVICA, FACULTY OF PHILOSOPHY

SUMMARY

EPIC BIOGRAPHY OF KRALJEVIĆ MARKO IN THE POEMS FROM KOSOVO AND
METOHİJA; AN ADDITION TO THE STUDY OF MARKO'S DUELS

Among folk epic poems from Kosovo and Metohija there is large number of those that tell about the heroic deeds and bravery of Marko Kraljević. To defeat so many strong and serious opponents, Marko did not only rely upon his physical strength, but was ready for deception and cunning, when his own survival was in danger. In this paper, through the review of certain poems, the author tries to reveal his characteristics: cleverness, adaptability and wisdom. All these lead to the clear outcome in epic poems: a victory of Marko Kraljević whose acts, for the difference of ethical, knightly, Christian-ideological medals, do not represent glorification.

KEY WORDS: Marko Kraljević, Kosovo and Metohija, epic poems.